

O kształtowaniu kompetencji społecznych w wojsku. Perspektywa socjologiczna

Aby odpowiedzieć na pytanie: skąd się biorą ludzkie schematy postępowania, które sterują naszymi działaniami, należy odwołać się do trzech fundamentalnych stanowisk. Po pierwsze, do poglądu, w myśl którego natura ludzka predestynuje nas do określonych działań. Ściślej mówiąc, ludzie postępują według zakodowanych genetycznie i dziedzicznych predyspozycji. Po drugie, poglądu, według którego swoiście ludzkie sposoby działania nabywane są od społeczeństwa. Inaczej mówiąc, rodzimy się i wychowujemy w społeczności ludzkiej, która wpaja nam swoje wzory kultury. I wreszcie, po trzecie, do poglądu, w myśl którego ani natura lub biologia, ani kultura nie determinują nas osobno – biologia dostarcza nam pewnych predyspozycji, a to czy one się rozwiną, zależy od wpływu społeczeństwa i nas samych. Ten pogląd przyjmuje się współcześnie jako najbardziej uprawniony i niebudzący większych kontrowersji¹.

Termin „kompetencje społeczne” może być więc bardzo różnie opisany w zależności od przyjętej perspektywy. Na poziomie ogólnym, filozoficznym, przyjmuje się, że człowiek jest istotą społeczną. *Homo sapiens* jest więc w swej istocie całokształtem stosunków społecznych. Stąd też bierze się jego inne określenie *homo socius*. Zwraca na to uwagę wielu autorów². C. Kluckhorn zauważa, że wśród ogółu cech ludzkich są takie, które przysługują: 1) wszystkim ludziom (gatunkowi ludzkiemu), 2) pojedynczej osobie (jednostce ludzkiej) i tylko 3) niektórym ludziom (grupom ludzi). Ludzie są więc *pod pewnymi względami podobni do wszystkich innych ludzi, pod pewnymi względami do niektórych innych ludzi, a pod pewnymi względami niepodobni do nikogo, wyjątkowi i niepowtarzalni*³.

---

¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 390–392.

² Por. E. Aronson, *Człowiek, istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

³ P. Sztompka, *Socjologia...*, dz. cyt., s. 331–332.

Podobieństwo wszystkich ludzi pod względem pewnych cech biologicznych i psychicznych, które tworzą, bywa określane gatunkową naturą człowieka. Inaczej mówiąc, gatunkowa natura człowieka, to zespół cech fizycznych, biologicznych i psychicznych wspólnych wszystkim ludziom. W historii myśli społecznej definiowano ją różnie, formułując takie koncepcje, jak: *homo sapiens*, *homo socius*, *homo faber* i wiele innych⁴. Cechy uniwersalne natury ludzkiej, czyli cechy wspólne wszystkim ludziom, konstytuują ludzkość. Takie uniwersalne właściwości człowieka są ważne dla filozofii, a w mniejszym stopniu budzą zainteresowanie socjologów. Są też cechy, które przysługują wyłącznie jednostce ludzkiej, które tworzą jej niepowtarzalną, indywidualną tożsamość. Do takich należą swoiste właściwości ciała i umysłu, którymi interesuje się psychologia różnic indywidualnych czy też psychologia osobowości. Są to: wygląd, uroda, unikalny kod genetyczny, linie papilarne, osobowość, poglądy, zdolności itd. Cechy indywidualne, niepowtarzalne, prywatne nie konstytuują żadnej grupy, całości czy też zbiorowości społecznej, albowiem dotyczą jednostki⁵.

Są też cechy, które dzielimy tylko z niektórymi ludźmi i które tym samym różnią nas jako pewną społeczność od innych ludzi. Są to takie cechy, jak: płeć, wiek, zawód, miejsce zamieszkania, wykształcenie, status ekonomiczny i rodzinny. Te cechy znajdują się w centrum zainteresowania socjologii. Cechy pośredniej natury, podobieństwa i różnice właściwe niektórym ludziom, sprawiają, że społeczeństwo dzieli się na mniejsze całości, czyli strukturalizuje się wewnątrz. Jedną z najważniejszych właściwości społeczeństwa ludzkiego jest równoczesna przynależność jednostki do różnych zbiorowości, aktualizująca się w zależności od kontekstu, w jakim jednostka się znajduje. Stąd też kompetencje przydatne w jednej grupie członkowskiej, nie muszą być już tak przydatne w innej. To co liczy się w wojsku jako grupie zbrojnych ludzi przygotowanych do prowadzenia walki, nie musi być już tak istotne dla naukowca czy kompozytora.

Wszystkie wyżej wymienione perspektywy umiejętnie łączy W.D. Johnson, który zauważa, że: *Człowiek jest zwierzęciem społecznym, a więc jego poczucie szczęścia i pełni zależy od umiejętności sprawnego kontaktowania się z innymi ludźmi. Ponadto cała cywilizacja opiera się na ludzkiej zdolności do współpracy z innymi i prowadzenia wspólnych działań. Ludzie są nam niezbędni do szczęścia i spełnienia, musimy też umieć z nimi współpracować, jeśli chcemy stanąć na wysokości swoich zadań, swoich upodobań*⁶. Człowiek jest więc istotą społeczną, żyje w środowisku społecznym i jest zależny od zachowania i działania innych jednostek ludzkich oraz różnych grup (zbiorowości) społecznych, ale też kształtuje swoje środowisko poprzez interakcje, stosunki i relacje z innymi ludźmi.

---

⁴ Zob. m.in. A. Kłoskowska, *Kultura*, [w:] *Socjologia. Lektury*, P. Sztompka, M. Kucia (red.). Kraków 2006, s. 288.

⁵ P. Sztompka, *Socjologia...*, dz. cyt., s. 180–181.

⁶ W. D. Johnson, *Podaj dłoń*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa 1992. Cyt. za E. Starostka, *Kompetencje społeczne a możliwości interpersonalne*, <[www: psychologia.net.pl/artukul.php?level=54/](http://www.psychologia.net.pl/artukul.php?level=54/)>.

Jednak w dyskusjach na temat kompetencji (społecznych) w życiu społecznym i zawodowym różnych grup najczęściej eksponowana jest perspektywa psychologiczna⁷. Uważam to za istotne ograniczenie i w swoim artykule staram się przedstawić własną opinię o kształtowaniu (się) i znaczeniu kompetencji społecznych z perspektywy socjologicznej. W swoich refleksjach na temat tego typu kompetencji w dowodzeniu i kierowaniu, eksponując znaczenie perspektywy socjologicznej, nie pomijam jednak dorobku psychologii społecznej zwłaszcza, kiedy podejmuję problemy z zakresu relacji „jednostka – społeczeństwo” oraz problemy z poziomu mikrosocjologii (np. kompetencji jako elementu struktury osobowości).

Mówiąc o kompetencjach społecznych w dowodzeniu i kierowaniu, mam na myśli nie tylko żołnierza wyposażonego w swoiste dyspozycje osobowościowe, element(ry) osobowości (społecznej) zwane kompetencjami społecznymi, ale także odnoszę je do społeczności, jaką jest wojsko, a także, co istotne, społeczeństwa jako całości, którego elementem składowym jest wojsko jako unikalna grupa społeczna. Temat unikalności wojska jako grupy społecznej jest obecny w literaturze socjologicznej⁸. Co więcej, wraz z rozwojem społecznym, internacjonalizacją życia wojskowego związaną z partycypacją w kolektywnych systemach bezpieczeństwa, znaczenie tego typu kompetencji w wojsku stale rośnie.

Artykuł niniejszy jest poświęcony temu, jak wiedza, zdolności, umiejętności czy też kompetencje są nabywane i kształtowane w warunkach wojska. Za najbardziej użyteczną definicję kompetencji społecznych uważam propozycję J. Borkowskiego. Przyjmuje on, że za kompetencje społeczne można uznać spójny, funkcjonalny, wykorzystywany w praktyce oraz uwarunkowany osobowościowo zestaw wiedzy, doświadczenia, zdolności i umiejętności społecznych. Zestaw ten umożliwia jednostce podejmowanie i rozwijanie twórczych relacji i związków z innymi osobami, aktywne współuczestniczenie w życiu różnych grup społecznych, zadowalające pełnienie różnych ról społecznych oraz efektywne wspólne pokonywanie pojawiających się problemów⁹. Definicja ta wykracza poza wąskopsychologiczne ujęcia kompetencji społecznych jako elementu struktury osobowości.

Uważam też, że kompetencje społeczne ze względu na swój przymiotnik „społeczne” powinny być traktowane dynamicznie, diachronicznie czy też w perspektywie historyczno-porównawczej. Inaczej mówiąc, pewne kompetencje społeczne bez wątpienia uważane za funkcjonalne w epoce zimnej wojny

---

⁷ Por. J. Mellibruda, *Ja, ty, my. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*, Instytut Psychologii Zdrowia PTP. Warszawa 2003; U. Jakubowska, *Wokół pojęcia „kompetencja społeczna” – ujęcie komunikacyjne*, „Przegląd Psychologiczny”, 1996, 39, 29–40; A. Matczak, *Kwestionariusz kompetencji społecznych. Podręcznik*, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa 2001.

⁸ Por. B. Boone, *How “Unique” Should the Military be? A Review of Representative Literature and Outline of a Synthetic Formulation*, „European Journal of Sociology”, XXXI(1)1990, s. 3–59.

⁹ J. Borkowski, *Podstawy psychologii społecznej*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2003.

i masowych armii opartych na poborze, w warunkach społeczeństwa realnego socjalizmu przestają mieć swoją wartość w warunkach, jakie ukształtowały się po załamaniu się systemu socjalistycznego i rozwiązaniu Układu Warszawskiego¹⁰. Współczesna socjologia podkreśla zwłaszcza to, że wszystkie podejścia ponadczasowe, synchroniczne czy redukcjonistyczne nie wystarczają, aby uchwycić to, co jest społeczne i oddzielić od tego, co społeczne nie jest. Tak samo jest z kompetencjami społecznymi. Traktowanie kompetencji ponadczasowo, autonomicznie, w separacji od epoki historycznej, etapu rozwoju i typu społeczeństwa – jego kultury, zawodu czy zajęcia, ról społecznych nie przyniesie zamierzonego skutku, jakim jest poprawienie jakości stosunków społecznych. Ponadto, na co należy zwrócić szczególną uwagę, kompetencji społecznych nie kształtuje się tylko w ramach oddziaływań intencjonalnych, albowiem są one samoczynnie kształtowane w wyniku skomplikowanych procesów socjalizacji w społeczeństwie oraz w wyniku świadomej (lub nie) partycypacji w życiu społecznym i zawodowym.

Wojsko ze względu na swój charakter może być traktowane jako miniatura systemu społecznego i jako jego swoisty podsystem. Aby więc zrozumieć, czym są kompetencje społeczne w warunkach wojska, w dowodzeniu i kierowaniu, trzeba sięgnąć do socjologii i odnieść się do pewnych ról społecznych. Wojsko to nie tylko system społeczny i jego elementy składowe¹¹. Wojsko to także rozliczne procesy „fizjologiczne” podtrzymujące jego funkcjonowanie jako, jak to się niekiedy określa, niezawodnego systemu. Występujące w wojsku procesy, czyli charakterystyczne sekwencje zmian dokonujące się w czasie, mają tę właściwość, że są różnorodne. Klasyfikując procesy społeczne zachodzące w siłach zbrojnych, możemy najpierw wyróżnić procesy codzienne, toczące się nieprzerwanie, ciągle. Jest to swoista fizjologia sił zbrojnych, która podtrzymuje funkcjonowanie tego systemu w niezmienionej formie, zapewnia ciągły dopływ i odpływ kadr i środków. Do takich procesów zalicza się rekrutację i selekcję nowych członków tej społeczności, zaopatrzenie a więc dostarczanie środków do życia, skoordynowanie wielu indywidualnych działań, sprawne egzekwowanie reguł współżycia wojskowego, które jest oparte na jednoosobowym dowodzeniu, hierarchii, dyscyplinie i podkreślonej już wspólnotowości. Ten ostatni element bez wątplenia wiąże się z prospołecznymi postawami i bez wątplenia jest przejawem kompetencji społecznych członków takiej wspólnoty.

Drugim typem procesów, w toku których taka społeczna całość jak wojsko ulega zmianie, są procesy historyczne. W nauce określa się taką perspektywę patrzenia na wojsko jako perspektywę historyczną czy historyczno-porównawczą. Już sam fakt nierównego społecznego rozwoju oznacza, że zmianie podlegają nie tylko wojny i działania wojenne, lecz także zasady

---

¹⁰ Por. S. B. Garais, U. vom Hagen, P. Bach, i in., *Conditions of Military Multinationality. The Multinational Corps Northeast in Szczecin*, „Forum International”, Sozialwissenschaftliches Institut der Bundeswehr, Strausberg, Copenhagen, Warsaw, Volume 24, July 2003.

¹¹ J. Sztumski, *Military as a Social System*, Referat z konferencji w Tuluzie w 1992 roku (zbiory własne).

działań wojennych, wojskowa organizacja, środki walki oraz typy żołnierzy używających tego rodzaju środków. Wszystkie opisane powyżej zmiany w kształcie i funkcjach wojska sugerują również zachodzącą transformację sił zbrojnych wymagającą nowej definicji zawodu żołnierza i ról żołnierskich. Argument wysunięty w tym artykule jest taki, że zbiór żołnierskich ról staje się coraz bardziej rozszerzony i zróżnicowany i obejmuje coraz częściej nietradycyjne role będące uzupełnieniem ról tradycyjnych. Inaczej mówiąc, idealny typ żołnierza współczesnego i przyszłego będzie musiał obejmować zdolność do łączenia tradycyjnych i nietradycyjnych zachowań w zbiorze ról żołnierskich. Taką logikę procesu zmiany odnaleźć można w literaturze z zakresu socjologii wojska¹². Ogólny model analityczny zmiany naszkicowany przez Moskosa dla sił zbrojnych ostatnich trzech epok historycznych, przedstawia się następująco (tabela 1).

Tabela 1. Siły zbrojne i postmodernistyczne społeczeństwo¹³

	1900–1945	1945–1990	Od 1990
Postrzegane zagrożenie	wroga inwazja	wojna nuklearna	subnarodowe (np. etniczna przemoc, terroryzm)
Struktura sił	armia masowa, pobór	duża zawodowa armia	mała zawodowa armia
Definicja ważniejszych misji	obrona kraju/ojczyzny	wsparcie sojuszników	wojskowe operacje inne niż wojenne
Dominujący personel wojskowy	dowódca w walce	menedżer lub technik	żołnierz – mąż stanu/dyplomata, uczonek, policjant, streetworker
Nastawienie społeczne wobec wojska	wspomagające	ambiwalentne	obojętne

Implementując ten model do warunków wielkiej zmiany formacyjnej z przełomu lat 80. i 90. XX wieku w Polsce, możemy stwierdzić, że procesy globalizacji i implozja systemu komunistycznego zmieniły nasz system ekonomiczny, polityczny, reguły kulturowe, sposoby/style życia Polaków. Socjologowie nazwali taką zmianę transformacją społeczną. Czy zmieniła ona charakter wojska i jego miejsce w społeczeństwie? Bez wątplenia tak! Czy wywarła wpływ na skład i kształt sił zbrojnych? Bez wątplenia

¹² C. C. Moskos, *Towards a postmodern Military: The United States as a paradigm*. In: C. C. Moskos, J.A. Williams and D.R. Segal, (eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Post Cold War*. New York, Oxford University Press, 2000; Także: K. Haltiner, *The definite end of the mass army in Western Europe? Armed Forces and Society*, 25(1), 1998, s. 7–36.

¹³ Por. C. C. Moskos, J. A. Williams, D. R. Segal (red.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Post Cold War*, New York, Oxford University Press, 2000, s. 15; G. Kümmel, *A Soldier Is a Soldier Is a Soldier*, [w:] G. Caforio (red.), *Handbook of the Sociology of the Military*, New York 2006, s. 433.

wywarła. Czy zmieniły się funkcje i zadania sił zbrojnych? Z pewnością! Jeśli więc system społeczny wojska uległ tak daleko idącej zmianie, to w konsekwencji zmieniły się także role pełnione przez żołnierzy (i personel cywilny) na różnych szczeblach dowodzenia i kierowania¹⁴. A jeśli te role zmieniły się, to zmieniły się także pewne istotne komponenty tych ról, zwłaszcza wiedza (informacja, komunikacja) i umiejętności (związane z nowymi technologiami, nowymi rodzajami broni i sprzętu wojskowego o nowych parametrach i zastosowaniach) wymagane do ich pełnienia, a także kompetencje społeczne (uwzględniające relacje cywilno-wojskowe, komunikację w międzynarodowym środowisku, współpracę różnych specjalistów)¹⁵.

To nie oznacza, że takich kompetencji nie było w wojsku wcześniej. One były zawsze, nie gorsze nie lepsze, ale z pewnością inne i być może odmienne także pod względem swojej intensywności. W swoim referacie przedstawiam treści, które obejmują następujące zagadnienia: 1) mechanizmy kształtowania się kompetencji społecznych; 2) kompetencje społeczne jako efekt procesu socjalizacji; 3) teorie socjalizacji i kompetencje społeczne; 4) kompetencje społeczne na różnych etapach socjalizacji; 5) podstawowe typy socjalizacji a kompetencje społeczne; 6) osobowość (społeczna) jako efekt socjalizacji; 7) role społeczne i kompetencje społeczne.

Mechanizmy kształtowania się kompetencji społecznych

Kompetencje społeczne można kształtować/nabywać w procesie edukacji, służyć temu mają specjalne szkolenia i treningi. Trudno jednak zrozumieć i wyjaśnić pewne zjawiska i problemy związane z ich kształtowaniem, zwłaszcza w wojsku, bez odniesienia się do pewnych kluczowych kategorii czy też procesów społecznych, takich jak socjalizacja. Socjalizacja należy do kluczowych procesów codziennych, a więc do procesów „fizjologicznych”, reprodukcyjnych. Warto w tym miejscu zauważyć, że procesy socjalizacji są dynamicznymi aspektami życia społecznego. Jest też wiele definicji tego pojęcia czy też procesu. Najprościej rzecz ujmując, proces socjalizacji, to taki proces, który wyjaśnia: skąd i jak ludzie uzyskują wiedzę, przekonania, umiejętności, reguły, normy, wartości, które później manifestują się w ich działaniach¹⁶.

---

¹⁴ A. Kołodziejczyk, *Kadra zawodowa WP w dobie przemian. Studia i Materiały*, Warszawa 1995, nr 17.

¹⁵ Por. C. C. Moskos, J.K. Williams and D.R. Segal (eds.), *The Postmodern...*, dz. cyt.; C. Dandeker, *New Times for the Military: Some Sociological Remarks on Changing Role and Structure of the Armed Forces of Advanced Societies*, „British Journal of Sociology”, 45(4), s. 637–654.

¹⁶ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 392–393.

Socjalizacja (uspołecznienie), jak to ujmują socjologia, jest procesem oddziaływania społeczeństwa na jednostki ludzkie, w wyniku czego jednostki stają się pełnowartościowymi członkami zbiorowości ludzkich¹⁷. Inaczej rzecz ujmując, *socjalizacja jest to złożony, wielostronny proces uczenia się, dzięki któremu człowiek, istota biologiczna, staje się istotą społeczną, członkiem określonego społeczeństwa i reprezentantem określonej kultury. Jest to proces stawania się takim, jakim chce nas być nasze otoczenie społeczne*¹⁸. A zatem, w wyniku socjalizacji jednostki nabierają pewnych właściwości, oczekiwanych przez daną społeczność, które możemy nazwać kompetencjami społecznymi. Ale socjalizacja jest nie jest procesem prostym, choćby dlatego, że odbywa się na różnych poziomach. Na ogólnym poziomie polega on na zdobyciu tych podstawowych atrybutów społecznych czy kompetencji (wiedzy i umiejętności), które są niezbędne dla społecznej egzystencji, a więc życia wśród innych ludzi.

Jest to pewne minimum kulturowe wymagane od wszystkich ludzi do życia pośród innych. W zakres tych kompetencji wchodzi umiejętność porozumiewania się oraz przyswojenie podstawowych norm współżycia społecznego itd. Na średnim poziomie socjalizacja polega na wejściu do konkretnej kultury, a więc przyswojenie sobie swoistych dla danej kultury idei, przekonań, reguł, norm, wartości oraz symboli. Na przykład, dla Polaka będzie to opanowanie języka polskiego, obyczaju, gustów, wiedzy o tradycji i dziedzictwie kulturowym, a nawet sposobów organizowania się i reagowania na różne typy zagrożeń. Na poziomie najniższym, czyli konkretnych ról społecznych, socjalizacja oznacza zdobycie kompetencji niezbędnych dla akceptacji w konkretnych grupach, do których jednostka pragnie należeć. Taką grupą może być wojsko, pododdział czy oddział wojskowy, w której to grupie zachodzi socjalizacja przysposabiająca cywila (kandydata/rekruta) do roli żołnierza¹⁹.

Kompetencje społeczne jako efekt procesu socjalizacji

Efekty procesu socjalizacji mogą być różne. Według Barbary Szackiej, w procesie socjalizacji człowiek poznaje i przyswaja sobie cztery zestawy kompetencji: umiejętności, normy i wzory zachowań, wartości kulturowe oraz umiejętności posługiwania się różnymi przedmiotami. Na tej podstawie nie trudno zauważyć, że efektem socjalizacji, w socjologicznym ujęciu, jest zarówno określona wiedza społeczna, jak i różne typy umiejętności niezbędne do

---

¹⁷ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 137.

¹⁸ H. Malewska, *Mechanizmy socjalizacji a postawy*, [w:] S. Nowak (red.), *Teorie postaw*, PWN, Warszawa 1973. Cyt. za B. Szacka, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 137.

¹⁹ Istnieje socjalizacja do wielu ról: ról rodzinnych; roli męża, żony, teściowej; ról zawodowych: wojskowego, policjanta, nauczyciela, adwokata; do ról politycznych: obywatela, reprezentanta partii.

dobrego funkcjonowania społecznego oraz normy, wzory i wartości konieczne do sprawnego funkcjonowania w szerszej społeczności czy też kręgu społeczno-kulturowym. Efektem socjalizacji, co warto podkreślić, są w tym ujęciu pewne kompetencje, które możemy określić jako społeczne. Klasyfikację i charakterystykę efektów socjalizacji przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Charakterystyki efektów socjalizacji wg Barbary Szackiej²⁰

Efekty socjalizacji	Charakterystyki efektów socjalizacji
Umiejętności leżące u podstaw interakcji	znajomość systemów znaczeń, zdolność rozumienia znaków, w tym języka i symboli; umiejętność posługiwania się nimi oraz poznanie procedur interpretacji zachowań innych ludzi
Normy i wzory zachowań	zarówno społecznie akceptowalne i kulturowo określone wzory zaspokajania biologicznych potrzeb i popędów (głodu, popędu seksualnego itd.), jak i wzory reakcji emocjonalnych
Wartości kulturowe	takie reguły, których przedmiotem są pożądane, godne czy też słuszne cele działań
Umiejętności posługiwania się różnymi przedmiotami	konieczne do sprawnego funkcjonowania w danej cywilizacji, a nawet niezbędna do przeżycia umiejętność posługiwania się różnymi przedmiotami

Teorie socjalizacji i kompetencje społeczne

Wszystkie treści, które społeczeństwo wpaja jednostce zawarte są w jego kulturze. Kultura stanowi bogaty zasób wiedzy, wzorów, reguł, norm, wartości, symboli, z którego każdy człowiek czerpie w indywidualny sposób, odpowiednio do zajmowanej pozycji, pełnionych ról społecznych czy też afiliacji grupowej. Tak więc inne treści kultury przyswajają sobie lekarz, inne adwokat, inne rolnik a jeszcze inne oficer. Kultura czy też pewne jej elementy oddziałują bezpośrednio na osobowość ludzi, zostają one przez jednostki przyswojone, a więc ulegają internalizacji. Przekształcają się wtedy w prywatne, indywidualne poglądy, przekonania, motywacje, aspiracje, predyspozycje, kanony moralne i obyczajowe. W trakcie tego procesu występują zasadniczo dwie fazy socjalizacji: internalizacja – w której dokonuje się kształtowanie postaw, a więc tendencja czy też skłonność do działania w określony sposób oraz eksternalizacja – a więc przejawianie się zinternalizowanych w osobowości treści kulturowych zachowaniach, czynności i działań ludzi. W tym ujęciu

²⁰ B. Szacka, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 137–138.

ostatecznym efektem socjalizacji są więc określone działania²¹. W literaturze socjologicznej można odnaleźć przynajmniej trzy podstawowe koncepcje oddziaływania kultury na osobowość człowieka, które różnią się między sobą koncepcją osobowości.

W ramach behawioryzmu zapoczątkowanego przez Johna B. Watsona²², osobowość jest rozumiana jako wyuczony repertuar zachowań, przez które jednostka reaguje na płynące z otoczenia bodźce. Podstawowym mechanizmem socjalizacji jest instrumentalne uczenie się, a więc dobór repertuaru zachowań w oparciu o efekty zachowań wcześniejszych. Powtarzając zachowania „metodą prób i błędów”, człowiek po pewnym czasie uczy się odróżniać te, które przynoszą korzyści czy nagrody i te, które przynoszą różnego typu straty społeczne, jak deprywacje, sankcje, kary. Człowiek, podobnie jak inne gatunki, podejmuje działania, które przynoszą korzyści (nagrody) i unika tych, które przynoszą straty (kary)²³.

To co swoiste dla świata ludzkiego, to podejmowanie zachowań i działań w środowisku społecznym. Zachowania czy też działania spotykają się z pozytywnymi reakcjami (uśmiech, pochwała, poparcie, pomoc) lub negatywnymi reakcjami otoczenia społecznego (szyderstwo, izolacja, anatema, krzyk, bicie), czyli pozytywnymi i negatywnymi sankcjami. Reakcje pozytywne występują wtedy, gdy jednostka działa zgodnie z oczekiwaniami społecznymi. Reakcje negatywne, występują wtedy, gdy jednostka nie spełnia tych oczekiwań, narusza normy społeczne. Dążąc do społecznej akceptacji, która jest dla jednostki gratyfikująca, a unikając społecznego potępienia, które jest dla jednostki przykre, uczy się ona zachowywać zgodnie z oczekiwaniami społecznymi. W ten sposób jednostka internalizuje w swojej osobowości pewne oczekiwania społeczne czy ściślej kulturowe²⁴.

W teorii psychoanalizy Zygmunta Freuda²⁵ przedstawia bardziej skomplikowany sposób ujęcia procesu socjalizacji. Przede wszystkim inaczej w stosunku do behawioryzmu postrzegana jest osobowość człowieka. Według niego osobowość człowieka to całość złożona z kilku warstw albo obszarów. *Id* to suma biologicznie wyznaczonych, genetycznie nabytych potrzeb/popędów. Są to podstawowe stymulatory aktywności ludzkiej. *Superego* to sumienie,

---

²¹ J. B. Watson (1878–1958) – amerykański psycholog, twórca behawioryzmu. Profesor Johns Hopkins University w Baltimore. W 1913 r. w odczycie *Psychologia jak ją widzi behawiorysta*, przedstawił własną koncepcję psychologii, która odrzucała analizowanie świadomości i introspekcję jako metodę subiektywną i nienaukową. Skupił się natomiast na zachowaniach oraz czynnikach, które je warunkują – sytuacjach. Odczyt ten traktuje się jako symboliczne narodzenie behawioryzmu. Hopkins uważał, że zachowanie przybiera postać S – R, gdzie S to bodziec (ang. stimulus) zaś R to reakcja (ang. response).

²² P. Sztompka, *Socjologia...*, dz. cyt., s. 395.

²³ Tamże.

²⁴ P. Sztompka, *Socjologia...*, dz. cyt.

²⁵ S. Freud (1856–1939) – austriacki lekarz neurolog i psychiatra, twórca psychoanalizy. Jego koncepcje funkcjonowania umysłu ludzkiego odrzucające racjonalność ludzkich wyborów i zachowań na rzecz czynników irracjonalnych i emocjonalnych, wywarły ogromny wpływ na filozofów, uczonych i artystów przełomu XIX i XX wieku. Ma też ogromny, wciąż istniejący wpływ na nauki społeczne.

w którym odzwierciedlają się naciski społeczne, wpływ kultury (moralności, obyczajów), aby zharmonizować kooperację i zapewnić współistnienie. Między tymi dwoma obszarami osobowości istnieje ciągle napięcie, ponieważ *superego* blokuje, ogranicza, oswaja, łagodzi instynktowne, naturalne dążenia, potrzeby i popędy. *Ego*, które dostarcza niezbędnej równowagi między tym, czego żąda natura i tym, czego wymaga kultura. W teorii psychoanalizy socjalizacja, to proces, poprzez który kultura internalizuje się tylko w jednym obszarze osobowości, w *superego*. Zinternalizowane wzory kultury nie realizują się wprost w działaniach, lecz przechodzą skomplikowany proces uzgadniania z potrzebami i popędami biologicznymi w wyniku czego ulegają znaczącej modyfikacji i w efekcie nie przejawiają się w działaniach w czystej postaci²⁶.

Trzecie ujęcie socjalizacji silniej od dwóch poprzednich podkreśla rolę czynników społecznych. Na gruncie symbolicznego interakcjonizmu, którego twórcami są Charles Horton Cooley²⁷ i George Herbert Mead²⁸, człowiek w momencie urodzenia jest tylko reprezentantem pewnego gatunku zwierzęcego. Wszystko co sprawia, że jesteśmy ludźmi otrzymujemy ze społeczeństwa, a dokładniej mówiąc z kontaktów i interakcji z innymi ludźmi. Swoiście ludzka natura wytwarza się dopiero przez udział w zbiorowości, a więc życie w środowisku innych ludzi. Od społeczeństwa nabywamy nie tylko treści naszego myślenia, wiedzę, umiejętności, informację, wzory, reguły, normy, wartości, ale także samą zdolność uczenia się tych treści. Takie podejście różni się od tradycyjnego podejścia, w myśl którego człowiek rodzi się jako „niezapisana tablica” (*tabula rasa*), z tym, że według symbolicznego interakcjonizmu sama tablica także wytwarza się w toku życia społecznego²⁹.

Na gruncie symbolicznego interakcjonizmu skomplikowany mechanizm psychiczny zwany jaźnią (*self*) umożliwia przyswajanie kultury. Mechanizm ten kształtuje się dopiero po urodzeniu, w kontaktach, interakcjach, relacjach

---

²⁶ P. Sztompka, *Socjologia...*, dz. cyt., s. 397.

²⁷ Ch. H. Cooley (1864–1929) – socjolog amerykański. Jeden z ważniejszych przedstawicieli tej dyscypliny w Stanach Zjednoczonych. Interesował się przede wszystkim mikro-socjologią oraz psychologią społeczną. Za najważniejszy problem socjologii uznał relację jednostki i społeczeństwa. Uważał, że oba te rodzaje bytów są nierozdzielne i stanowią aspekty jednej rzeczywistości. Najbardziej interesująca poznawczo dla Cooleya była kwestia, w jaki sposób człowiek zdobywa w ciągu swego rozwoju ludzką naturę. Według niego jednostka ludzka staje się w pełni człowiekiem, dopiero gdy ukształtuje swą jaźń, refleksyjne przekonanie o sobie samym. Samoocena jednostki zależy od reakcji innych ludzi na jej czyny. Gdy reakcje te są pozytywne, samoocena się poprawia, gdy negatywne – obniża. Ukształtowana jaźń odzwierciedlona, skutkuje konformistycznym postępowaniem, ponieważ jednostka pragnąc uzyskać wysoką samoocenę, spełnia oczekiwania innych ludzi. Jest to efekt skutecznej socjalizacji i kontroli społecznej. Nabywanie jaźni odzwierciedlonej dokonuje się najpełniej w grupach pierwotnych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedzka), będących pierwszymi grupami społecznymi, z jakimi styka się dziecko.

²⁸ G. H. Mead (1863–1931) – amerykański filozof, socjolog i psycholog. W latach 1894–1931 profesor na Uniwersytecie w Chicago. Stworzył koncepcję interakcjonizmu symbolicznego. Sformułował oryginalny program badań procesów adaptacji organizmów, ujmując je jako proces komunikacji. Organizm w relacji ze środowiskiem, inaczej niż to ma miejsce w behawioryzmie, nie pozostaje bierny. Organizmy dokonują selekcji tego, co istnieje dla nich jako bodziec. Od zasady tej selekcji zależy ich sukces adaptacyjny.

²⁹ P. Sztompka, *Socjologia...*, dz. cyt., s. 398.

z innymi ludźmi, zwłaszcza jednak w grupach pierwotnych (rodzina, grupa zabawowa lub rówieśnicza, wspólnota lokalna)³⁰. Jaźń (*self*) jest strukturą złożoną, w której wyróżnia się sfery: „I” (ja) i „me” (mnie). „I”, to inaczej jaźń autonomiczna, czyli własne, spontaniczne, indywidualne tendencje, zdolności, umiejętności różniące ludzi między sobą. „Me” to jaźń refleksyjna, czyli reakcje, które nabyliśmy od społeczeństwa, to te ideały, reguły, wzory, które uznajemy, dlatego że żyjemy w pewnej zbiorowości. Ukształtowanie tej sfery jaźni, a także cała jej zawartość treściowa, jest efektem socjalizacji³¹.

Kompetencje społeczne na różnych etapach socjalizacji

W procesie socjalizacji dokonującej się w grupach pierwotnych wyróżnia się trzy etapy, w zależności od specyfiki zachodzących na danym etapie interakcji: etap zabawy, etap gry i etap świadomości reguł gry. Etapy drugi i trzeci mogą być implementowane do socjalizacji zachodzącej w grupach wtórnych. Charakterystykę interakcji zachodzących na różnych etapach socjalizacji zawiera tabela nr 3, s. 101. Drugi i trzeci etap socjalizacji uwzględnia pojęcie roli społecznej, która w organizacji formalnej, jaką jest wojsko, jest przypisana do zajmowanej pozycji w organizacyjnej strukturze wojska. Z tego względu kompetencje społeczne wymagane na określonym stanowisku będą funkcją zajmowanej „pozycjo-roli”. Inne kompetencje będą zatem ważne w dowodzeniu i kierowaniu na poziomie pododdziału (mikrosocjalnym), inne na poziomie oddziału (mezosocjalnym), a inne na poziomie armii czy całych sił zbrojnych (makrosocjalnym).

Ponadto gdy chodzi o kompetencje społeczne, to – jak wskazują badania – dobry dowódca powinien zwłaszcza umieć wyznaczać cele swoim podwładnym i rozwiązywać pojawiające się konflikty. Dzięki takim kompetencjom uzyskuje spójność zespołu i kształtuje jego właściwe morale. Obserwowana ewolucja czy też przemiany w roli żołnierza polegają na tym, że w tradycyjnej masowej armii opartej na poborze pozycja społeczna była w znacznej mierze pozycją przypisaną, ponieważ mniejsze znaczenie miały wiedza, specjalistyczne umiejętności i kompetencje społeczne. W armii (realnie) sprofesjonalizowanej są to kluczowe atrybuty roli żołnierza, zwłaszcza oficera-dowódcy. W związku z tym pozycja zajmowana przez żołnierza jest/powinna być w większym stopniu pozycją osiąganą, zależną od ww. atrybutów. Czy tak jest w rzeczywistości, to już osobna sprawa.

---

³⁰ Argumentów na rzecz takiego stanowiska dostarczają przypadki dzieci, które wychowywały się wśród zwierząt. Dzieci te nie tylko nie nabyły kulturowych treści, ale nie mogły się już ich nauczyć. Inaczej mówiąc, nie mogły już nabyć istotnych kompetencji społecznych.

³¹ P. Sztompka, *Socjologia*. Op. cit., s. 398.

Tabela 3. Etapy socjalizacji w grupach pierwotnych według teorii interakcjonizmu symbolicznego (za P. Sztompką)

Etapy socjalizacji	Charakterystyka zachodzących interakcji
Etap zabawy	kontakty i interakcje są spontaniczne, chaotyczne, niezwiązane jeszcze z żadną refleksją na temat partnera ani samego siebie
Etap gry	pojawia się tutaj świadomość partnera i pewna definicja własnej roli, powiązanej z rolą partnera
Etap świadomości reguł gry	uogólnienie samych reguł gry, niezależnie od tego, jakie osoby uczestniczą w grze

Jak wynika z tabeli 3, na trzecim etapie socjalizacji, czyli pojawienia się świadomości reguł gry, a więc abstrakcyjnego, refleksyjnego odbioru rzeczywistości społecznej, człowiek może popatrzeć nie tylko na innych ludzi, ale na siebie samego. Dopiero w tym momencie pojawia się krytyczna refleksja o sobie samym i można powiedzieć, że wytworzyła się swoista kompetencja społeczna, czyli jaźń, tj. zdolność zdefiniowania swojego miejsca w szerszej zbiorowości; roli, jaką się pełni; obowiązków i powinności, jakie z niej wynikają; nakazów i zakazów, jakie zbiorowość narzuca jednostce³². W wojsku taka świadomość pojawia się po przysiędze, która jest ceremonią pasowania na żołnierza, albo rytuałem przejścia ze świata cywilnego do świata wojska. Od tego momentu obowiązuje żołnierza swoisty kodeks moralny, w którym centralnymi są wartości wspólnotowe oraz elementy więzi społecznej. Jak wynika z badań WBBS przeprowadzonych w 2004 roku wśród kandydatów na żołnierzy zawodowych (podchorążych) w Wojsku Polskim do najbardziej i powszechnie cenionych wartości w tej grupie badanych należały odpowiedzialność i koleżeństwo³³.

Typy socjalizacji a kompetencje społeczne

Ze względu na różnice przebiegu socjalizacji wyróżnia się: socjalizację pierwotną i socjalizację wtórną. Każda z nich przebiega inaczej i wprowadza jednostkę w inne obszary życia zbiorowego, jak dowodzą Peter Berger, Thomas Luckmann³⁴. Socjalizacja pierwotna (początkowa), to taki typ socjalizacji, którą człowiek przechodzi w dzieciństwie i dzięki której staje się członkiem społeczeństwa. Socjalizacja pierwotna jest najważniejsza w życiu jednostki, ponieważ w jej toku człowiek uczy się abecadła społecznego. Socjalizacja wtórna,

³² P. Sztompka, *Socjologia...*, dz. cyt., s. 398.

³³ Zob. A. Kołodziejczyk, *Wojsko a społeczeństwo. Kulturowe podobieństwa i odmienności studentów uczelni cywilnych i wojskowych*, Raport z badań WBBS, Warszawa 2004, s. 22.

³⁴ Por. P. Berger, N. T., *Luckmann, Społeczne tworzenie rzeczywistości*, PIW, Warszawa 1983.

lub permanentna, dotyczy jednostki, która ma już za sobą socjalizację pierwotną i zna abecadło życia społecznego w wersji wyniesionej z domu. Socjalizacja wtórna kształtuje zatem umiejętności posługiwania się tym abecadłem. Ważna część tej nauki zdobywana jest także na różnych etapach edukacji szkolnej. Socjalizacja wtórna, to po prostu, proces internalizowania coraz to nowych wzorów kulturowych, z którymi człowiek styka się nieustannie w toku całego życia, a w przypadku żołnierzy w trakcie szkolenia, edukacji i służby wojskowej³⁵.

Socjalizacja wtórna wprowadza człowieka w poszczególne segmenty życia społecznego. W jej toku człowiek nabywa wiedzę niezbędną do poprawnego odgrywania ról społecznych. W wyniku socjalizacji wtórnej człowiek w warunkach wojska uczy się: *jak być* podchorążym, kolegą, podoficerem, oficerem, podwładnym, dowódcą itp. W socjalizacji wtórnej mamy do czynienia z wieloma światami społecznymi oraz różnymi propozycjami ich interpretacji, wśród których człowiek może dokonywać wyboru. Na te wybory, decyzje, działania w znacznym stopniu wpływa wcześniejsza socjalizacja pierwotna, nad którą socjalizacja wtórna jest nadbudowywana³⁶. Socjalizacja wtórna nie jest więc prostym, mechanicznym uzupełnieniem socjalizacji pierwotnej. Przekazywane w toku socjalizacji wtórnej treści są czasami odmienne od treści zinstytucjonalizowanych w toku socjalizacji pierwotnej, a czasami wręcz z nimi sprzeczne. Jak wynika z obserwacji życia wojskowego waga socjalizacji pierwotnej jest doceniana zwłaszcza w trakcie rekrutacji i selekcji personelu do szkół i akademii wojskowych. Najkrócej rzecz ujmując, nie mogą służyć w wojsku osoby aspołeczne, wykazujące niedobór prospołecznych orientacji. W toku socjalizacji wtórnej terażniejszość interpretowana jest przez człowieka tak, aby była w zgodzie z jego przeszłością³⁷.

Osobowość (społeczna) jako efekt socjalizacji

Powiedzieliśmy wcześniej, że w toku socjalizacji człowiek kształtuje także swoją osobowość i określa własną tożsamość. Tak więc pierwszym efektem socjalizacji (uspołecznienia) jest osobowość człowieka. W tej kwestii, kwestii genezy osobowości zgodnie sądzi się, że jest ona pochodną socjalizacji. Efekty socjalizacji (pierwotnej i wtórnej) znajdujemy zarówno w elementach strukturalnych osobowości, jak i całej osobowości, jej typach. Podstawowe znaczenie dla kształtowania się osobowości mają doświadczenia dzieciństwa, z którymi wiążą się silne emocje. Niekwestionowana jest

---

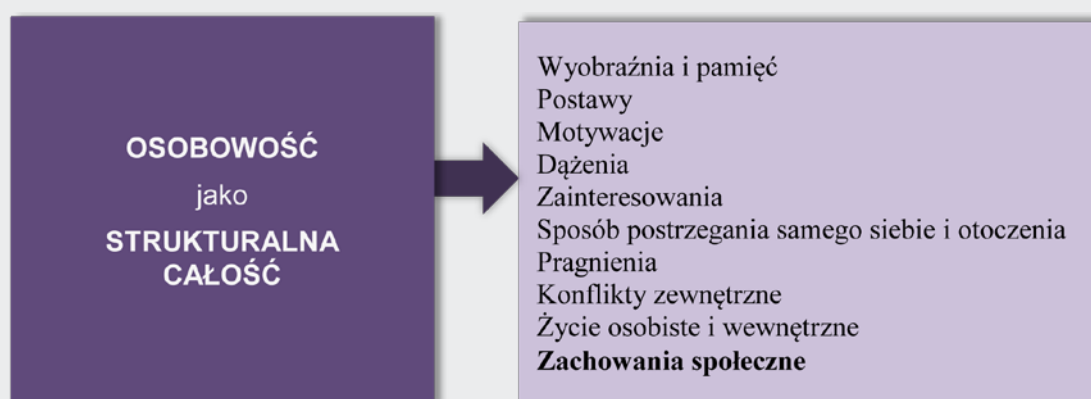
³⁵ Por. G., Caforio, (red.), *The European Cadet: Professional Socialisation in Military Academies*, Baden-Baden, Nomos 1998; *The European Officer: A Comparative View on Selection and Education*. E.T.S., Pisa 2000.

³⁶ Socjalizacji w wojsku w perspektywie porównawczej, cross-narodowej, poświęcona jest książka G. Caforio (red.), *The European Cadet...*, dz. cyt.

³⁷ B. Szacka, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 141–144.

też teza, że doświadczenia dzieciństwa są źródłem potrzeb emocjonalnych. Osobowość nie jest człowiekowi dana raz na zawsze, ale kształtuje się z czasem i ujawnia w pewnym momencie życia. Związek osobowości z socjalizacją dostrzegany jest na gruncie psychologii (społecznej), antropologii oraz socjologii. *Osobowość nie jest przypadkowym zbiorem najróżniejszych cech, ale pewną całościową organizacją, która nadaje zachowaniom danego człowieka jednolitość i wewnętrzną spójność w czasie*³⁸.

Psychologowie nie ograniczają się do analizowania elementów strukturalnych osobowości, ale poszukują także metody pozwalającej na jej badanie jako spójnej, zorganizowanej całości. *Osobowość to zorganizowana struktura cech indywidualnych i sposobów zachowania, które decydują o sposobach przystosowania się danej jednostki do jej środowiska*³⁹. Na osobowość człowieka jako strukturalną całość, składają się różne elementy, w tym także zachowania społeczne, będące m.in. elementem kompetencji społecznych (Ilustracja 1).

Ilustracja 1. Osobowość jako strukturalna całość

W psychologii występuje zainteresowanie *tym, co powtarzalne w osobowościach poszczególnych ludzi* i co pozwala mówić o poszczególnych *typach osobowości*. Jednak tym kierunkiem badań interesuje się przede wszystkim antropologia społeczna⁴⁰. Antropolodzy badając różnego rodzaju społeczności i kultury, zauważyli pewne składniki osobowościowe, uważane przez psychoanalityków za cechy natury ludzkiej (jak kompleks Edypa)⁴¹. Odnotowali ponadto, że typy osobowości przedstawicieli różnych kultur są odmienne oraz, że w różnych kulturach występują inne ideały osobowości, czyli modele szczególnie cenionych właściwości i dyspozycji. Tego typu spostrzeżenia doprowadziły do powstania kierunku skupiającego uwagę na badaniu relacji między osobowością a kulturą, rolą socjalizacji w formowaniu osobowości człowieka⁴².

³⁸ J. Nuttin, *Struktura osobowości*, PWN, Warszawa 1968, s. 51–52.

³⁹ E. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 1967, s. 658.

⁴⁰ B. Szacka, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 141–142.

⁴¹ Edyp, król Teb, który nieświadomie poślubił Jokastę – swoją matkę, zabił własnego ojca króla Lajosa, a gdy się o tym dowiedział wyłupił sobie oczy i udał się na wygnanie. W psychoanalizie Freuda kompleks Edypa to podświadoma skłonność pćciowa kilkuletnich chłopców do matki i związane z tym uczucie wrogości wobec ojca. Kompleks Edypa nie występuje w kulturach pozaeuropejskich.

⁴² B. Szacka, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 141.

Do zasług szkoły antropologicznej należy także wprowadzenie takich pojęć jak „osobowość podstawowa” i „osobowość modalna”. *Osobowość podstawowa to część powiązanych ze sobą elementów osobowości występujących u przedstawicieli danej kultury i zharmonizowanych z jej instytucjami. Jest ona podłożem postaw uczuciowych i systemów wartości wspólnych dla członków danej zbiorowości. Stanowi rodzaj kanwy, na której tworzą się zindywidualizowane formy osobowości*⁴³. *Osobowość modalna to typ osobowości występujący najczęściej w danej populacji.* Według socjologów badających wpływ wojska na osobowość żołnierzy zawodowych najczęściej występującym typem osobowości w tej grupie zawodowej jest typ *osobowości autorytarnej (ang. authoritarian personalisty)*⁴⁴ przeciwstawiany osobowości egalitarnej czy też demokratycznej.

Osobowość autorytarna znajduje się także w kręgu zainteresowania socjologii. Dzieje socjologii dowodzą zainteresowania typami osobowości i ich zróżnicowaniem odpowiadającym różnicom między społeczeństwami bądź ich segmentami, np. wojskiem. Wielu socjologów tworzyło rozmaite typy osobowości, w tym Florian Znaniecki⁴⁵. Były to zazwyczaj konstrukty teoretyczne oparte na intuicji, choć wyrosłe z obserwacji świata społecznego. Natomiast osobowość autorytarna została scharakteryzowana jako struktura wyposażona w takie cechy, jak: *aprobata konwencjonalnych wartości oraz przyjętych zwyczajów, skłonność do surowego karania osób uznających normy odmienne od przyjętych przez daną osobę, bezkrytyczne podporządkowanie się autorytetom, niechęć do wniknięcia we własną psychikę, jak i innych ludzi, poczucie zagrożenia, silna skłonność do wrogości wobec innych grup oraz etnocentryzm, sztywność, oschłość, odrzucanie indywidualizmu i twórczej inwencji, preferowanie działania z pozycji siły lub identyfikowanie się ze sprawującymi władzę, projekcję własnych nieuświadomionych stanów emocjonalnych na otoczenie, wreszcie przesadne zainteresowanie sprawami seksualnymi*⁴⁶.

Na typ osobowości autorytarnej zwracali szczególną uwagę socjologowie wojska. Na przykład M. Janowitz⁴⁷ zauważył, że słuchacze akademii wojskowych w USA w miarę upływu czasu pobytu (studiów) w akademii, a więc już na etapie wchodzenia w role zawodowe żołnierza, nabierają cech autorytarnych. Natomiast S. Huntington, wskazywał, że instytucja wojska wykształca pewien rodzaj osobowości wojskowej (ang. *military mind*), realizując kształcenie w specyficznym klimacie, dbając o przyzwyczajanie do specyficznego

---

⁴³ A. Kardiner, *Osobowość podstawowa*, [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, PWN, Warszawa 1975, s. 86.

⁴⁴ Por. T. W. Adorno i in., *The Authoritarian Personality*, The Norton Library, New York 1950.

⁴⁵ Por. F. Znaniecki, *Wstęp do socjologii*. PWN, Warszawa 1988.

⁴⁶ Cyt. za B. Szacka, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 140. W Polsce badania nad osobowością autorytarną prowadziła J. Koralewicz, *Autorytaryzm, lęk, konformizm. Analiza społeczeństwa polskiego końca lat siedemdziesiątych*, Ossolineum, Wrocław 1987.

⁴⁷ Por. M. Janowitz, *The Professional Soldier. A Social and Political Portrait*. Glencoe, Illinois 1957.

typu stosunków panujących w armii i do hierarchicznej struktury, poczucie elitaryzmu (lub jego braku), lojalność wobec własnej grupy zawodowej, rozwijanie i kultywowanie własnych tradycji, własnej ideologii, własnej świadomości grupowej, a także o kształtowanie silnej więzi grupowej o wyraźnie ponadklasowym zabarwieniu, traktowanie zawodu jako powołania, realizacji jakiegoś wyższego narodowego celu. Według niego wojsko uczy też żołnierzy obrony własnych interesów grupowych w stosunku do społeczeństwa przez ubieranie ich w narodową frazeologię i wiązanie wąskich interesów grupowych z taką ideologią. Zwracał też uwagę na konserwatyzm i tradycjonalizm tej grupy społeczno-zawodowej, na wewnętrzny nacisk na konformizm, odgradzanie się od szerszych procesów społecznych, jeśli nie mają wpływu na ważne interesy wojska.

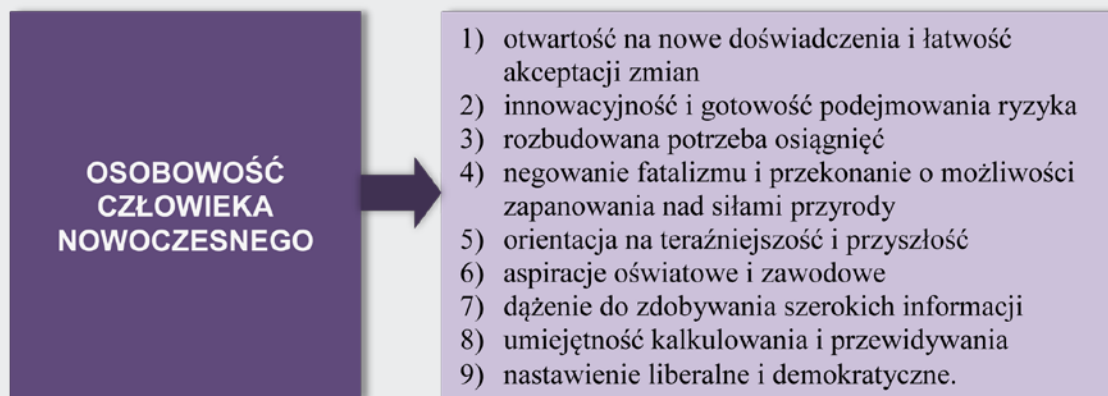
Przedstawione przez Huntingtona charakterystyki odnoszą się zarówno do instytucji wojska, zawodu wojskowego, kultury organizacyjnej wojska, jak i osobowości żołnierza zawodowego. Wiele z tych charakterystyk dotyczy stosunków wewnętrznych, a niektóre stosunków ze światem poza wojskiem. Generalnie rzecz biorąc, ukazane przez Huntingtona cechy osobowości wojskowej ukształtowane pod wpływem instytucji wojska, ze względu na swój charakter, nie mają prospołecznego charakteru. Są to kompetencje społeczne w sensie wąskim, ponieważ ukierunkowane są na własną społeczność, wojsko jako grupę społeczną. Tego typu kompetencje pozwalają na dobre zaadaptowanie się i funkcjonowanie we własnym, *homogenicznym środowisku*. Nie są one natomiast jednoznacznie prospołeczne w sensie szerszym, pozwalającym na dobre funkcjonowanie w środowisku cywilnym, zróżnicowanym kulturowo, ze względu na swój autorytaryzm i korporacjonizm. Obecnie socjologowie wojska uważają jednak, że taki typ osobowości odchodzi w przeszłość. Był dominujący w epoce armii masowych opartych na poborze, kiedy w okresie zimnej wojny, podstawową rolą oficera było dowodzenie i takiego oficera traktowano przede wszystkim jako specjalistę od zarządzania przemocą.

W socjologii współczesnej nadal występuje zainteresowanie zróżnicowaniem typów osobowości w zależności od warunków społeczno-kulturowych. Obecnie zainteresowania te obejmują także szerokie badania empiryczne. Przykładem są badania Alexa Inkelesa na temat osobowości człowieka nowoczesnego. Nowoczesność Alex Inkeles traktuje jako swoisty rodzaj kompetencji, *jako proces zmiany sposobów postrzegania, wyrażania czegoś i oceniania, jako sposób funkcjonowania jednostki, jako zbiór predyspozycji do działania w pewien określony sposób*⁴⁸. Koncepcja osobowości człowieka nowoczesnego jest interesująca z wielu względów, ale przede wszystkim ze względu na swój wydźwięk pedagogiczny i użyteczność edukacyjną także dla środowiska wojskowego. Kształtowanie cech człowieka nowoczesnego w ramach zabiegów wychowawczych w wojsku może przyczyniać się do zmniejszenia luki kulturowej pomiędzy cywilami i wojskowymi dzięki wyposażeniu żołnierzy w niżej wymienione kompetencje.

---

⁴⁸ A. Inkeles, D. N. Smith, *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*, [w:] J. Kurczewska, J. Szacki, *Tradycja i nowoczesność*, Czytelnik, Warszawa 1984, s. 434.

Ilustracja 2. Osobowość człowieka nowoczesnego według Aleksa Inkelesa

Role społeczne i kompetencje społeczne

Pojęciem nader ważnym w socjologii i w kontekście czynionych tu rozważań jest pojęcie roli społecznej. Jest ono powiązane z pojęciem pozycji społecznej. Pozycja społeczna to sposób usytuowania człowieka w zbiorowości. W społeczeństwie nowoczesnym każdy człowiek, a więc i żołnierz należy do wielu zbiorowości, w każdej z nich zajmuje jakąś pozycję, a nawet wiele pozycji. W przestrzeni międzyludzkiej występuje jednak mnogość takich *pozycjo-ról*, w rozmaitych konfiguracjach i powiązaniach. B. Szacka wymienia dwa zasadnicze rodzaje pozycji – *pozycje przypisane* i *pozycje osiągnane*. Pozycje przypisane to takie które człowiek uzyskuje automatycznie, bez udziału jego woli, na przykład wraz z urodzeniem⁴⁹. Pozycje osiągnane zaś, to takie, na które sam człowiek ma jakiś wpływ. W społeczeństwach demokratycznych, nowoczesnych, zdecydowanie dominują pozycje osiągnane. W społeczeństwach feudalnych, autorytarnych czy totalitarnych znacznie częściej występują pozycje przypisane.

Rola społeczna, to *zespół praw i obowiązków związanych z daną pozycją* albo *schemat zachowania związanego z pozycją, scenariusz pozycji, jej element dynamiczny, zachowaniowy*, albo normatywnie określone powinności i uprawnienia. Inaczej mówiąc, i łącząc ww. definicje, rola jest rozumiana jako wyznacznik sposobu zachowania się osoby, która zajmuje daną pozycję. Rola jest więc dynamicznym elementem zajmowanej pozycji. Poszczególne role różnią się od siebie tym, co jest *nakazane, zakazane* i *stanowiące element swobody*. Jak zauważa Szacka *Scenariusz jednych pozycji jest sztywniej określony i pozostawia mniej miejsca na improwizację niż w przypadku innych*. Z pewnością rola oficera w wojsku ma mniejszy zakres swobody niż rola studenta⁵⁰. Nie tylko margines swobody różni rolę oficera od studenta. Wojsko jako instytucja określa drobiazgowo szereg zachowań dozwolonych i niedozwolonych. Służą temu regulaminy, kodeksy etyki, ceremoniał wojskowy,

⁴⁹ B. Szacka, *Wprowadzenie...*, dz. cyt., s. 145.

⁵⁰ Tamże.

przepisy dyscyplinarne. Kompetencje społeczne są więc w znacznym stopniu formalnie określone w strukturze normatywnej wojska. To, że wojskowi w swoich rolach mają deficyt kompetencji społecznych, jest więc w znacznym stopniu konsekwencją szczególnej kultury organizacyjnej wojska a nie kwestią ich osobistych preferencji.

W armiach wysoko rozwiniętych krajów Zachodu dostrzega się ten problem i demokratyzuje stosunki wewnętrzne w wojsku. Wprawdzie nie brak głosów pełnych obaw o poziom morale w wojsku, ale też przytacza się szereg argumentów, że dobre wypełnianie przez wojskowych swoich obowiązków wymaga zrozumienia ról odgrywanych przez coraz liczniejsze kręgi osób cywilnych wchodzących z nimi w interakcje, relacje i stosunki. W okresie pozimnowojennym w związku z odejściem od armii masowych opartych na poborze oraz zmianą funkcji i zadań sił zbrojnych nastąpiło rozszerzenie katalogu ról, które przyjmują żołnierze, a zwłaszcza oficerowie dowodzący kontyngentami międzynarodowymi. Uwidacznia to model C. Moskosa zaprezentowany w tabeli 1. W operacjach innych niż wojenne wymagane są różne kompetencje społeczne, wsparte wiedzą i umiejętnościami, co wynika z faktu wchodzenia żołnierzy w struktury i interakcje o bardzo zróżnicowanym i płynnym charakterze⁵¹. To też powoduje, że tradycyjna rola „żołnierza wojownika” koegzystuje z rolą „żołnierza peacekeepera”⁵².

„Żołnierz wojownik” to człowiek, który służy państwu. Jego kultura oparta jest na tradycji etosu żołnierskiego i jest zakorzeniona w cnocie honoru. Jego misją jest raczej poświęcenie dla dobra ogółu niż walka i przemoc. Przez swoje powiązanie z państwem „żołnierz wojownik” staje się ogniwem wojskowego systemu dowodzenia. Kieruje się bardziej lojalnością wobec państwa i rodzimej społeczności niż lojalnością wobec charyzmatycznych przywódców. Posiada także wyraźnie określony status prawny jako przedstawiciel instytucji państwa uprawnionej formalnie do stosowania legitymizowanej przemocy i przestrzega go w praktyce. „Żołnierze wojownicy”, według Petersa⁵³, charakteryzują się także bardziej społeczno-organizacyjną niż indywidualistyczną orientacją, w ramach której personalne relacje lojalności, subordynacji i podporządkowania decyzjom przełożonych także odgrywają ważną rolę w czasie wykonywania obowiązków służbowych. Umiejętności „żołnierzy wojowników” ukierunkowane są raczej na działanie na słabe strony żołnierzy przeciwnika albo wroga niż na traktowanie przemocy autotelicznie, czyli jako wartości samej w sobie. Poza tym, „żołnierz wojownik” stosuje legitymizowaną przemoc dla zaprowadzenia ładu społecznego i przywracania bezpieczeństwa⁵⁴.

---

⁵¹ Por. G. Caforio (red.), *The Flexible Officer. Professional Education and Military Operation Other Than War: A Cross-national Analysis*, Artistic & Publishing Company, Roma 2001.

⁵² A. Kołodziejczyk, *Żołnierz – wojownik czy peacekeepera?*, [w:] *Společne aspekty zawodu wojskowego*, Toruń 2010, s. 56.

⁵³ Por. R. Peters, *The New Warrior Class. „Parameters”*, Summer 1984, s. 16–26.

⁵⁴ Tamże.

„Peacekeeper” to żołnierz rozjemca, uczestnik misji pokojowych, na ogół jest gościem w kraju pełniącym rolę gospodarza, reprezentantem społeczności międzynarodowej (np. ONZ), ambasadorem i wyrazicielem dobrej woli swojego kraju i własnej narodowej społeczności. Standardy związane z zachowaniem konsensualnym w misjach pokojowych, będą wymagały od niego szacunku dla lokalnej społeczności, jej historii, kultury, religii i zwyczajów. Jego działaniem powinny rządzić takie zasady, jak: bezstronność, minimalizacji siły, poszanowanie prawa, wiarygodność, wzajemny szacunek i transparentność. Zasady te, zdaniem Dobbiego⁵⁵, powinny składać się na etos współczesnego żołnierza – uczestnika misji pokojowych. Uzyskanie odpowiednich zachowań w trakcie operacji pokojowych będzie wymagało odpowiedniej edukacji i szkolenia. „Peacekeeper”, ze względu na charakter wykonywanych zadań nie będzie jednak mógł ograniczać się do jednego tylko zbioru podstawowych wartości. Sukces misji pokojowych wymaga wielu umiejętności i właściwości (przymiotów), także takich, jakie spotykamy w konwencjonalnych operacjach. Chodzi tu, zwłaszcza o profesjonalne kompetencje, dyscyplinę, morale, przywództwo, inicjatywę, elastyczność, dowódczą kontrolę, komunikację, umiejętność orientowania się w terenie (nawigacji), radzenia sobie z bronią, posiadanie umiejętności z zakresu taktyki, odpowiednie przygotowanie fizyczne a także kompetencje w zakresie administrowania⁵⁶.

„Żołnierz wojownik” i „peacekeeper”, to dwa modelowe typy żołnierza. Pierwszy jest przygotowany do stanu wojny, drugi do antywojny. Jednak, co należy podkreślić, oba te modelowe typy nie wyczerpują bogactwa ról pełnionych współcześnie przez personel wojska na różnych szczeblach dowodzenia i kierowania.

Podsumowanie

Jak wynika z literatury przedmiotu kompetencje społeczne są bardzo różnie definiowane. Nie wszystkie ich ujęcia mają walor preskryptywny, a więc użyteczny dla polityk. Podejścia transdyscyplinarne w definiowaniu tego typu kompetencji wydają się poznawczo najbardziej owocne. Dorobek socjologii i psychologii (społecznej) traktowany komplementarnie pozwala znacznie lepiej niż ujęcia monodyscyplinarne wyjaśnić, czym są kompetencje społeczne, jak się kształtują oraz jakie jest ich znaczenie w dowodzeniu i kierowaniu. Kompetencje społeczne nie powstają same z siebie. Są one kształtowane w wyniku złożonych procesów socjalizacji, edukacji i wychowania. Aby więc racjonalnie i skutecznie rozwijać kompetencje społeczne musimy uwzględnić w toku ich rozwijania wiedzę nie tylko z psychologii, ale także z innych nauk społecznych,

---

⁵⁵ Por. C. Dobbie, *A Concept for Post-Cold War Peacekeeping and Success*, „Armed Forces and Society”, 1997, vol. 23, nr 3, s. 327–348.

⁵⁶ A. Kołodziejczyk, *Żołnierz...*, dz. cyt., s. 61.

zwłaszcza z zakresu socjologii. Szczególne znaczenie, jak starałem się wykazać, ma tu wiedza dotycząca mechanizmów, etapów, efektów i typów socjalizacji.

Kompetencje w wojsku nie powinny być traktowane w oderwaniu od ogólnych procesów społecznych, takich jak scharakteryzowana powyżej socjalizacja. Kompetencje tego rodzaju wynosimy przede wszystkim ze społeczeństwa, jego kultury. W toku dorosłego życia zawodowego, np. w wojsku, uzupełniamy je, modyfikujemy i rozwijamy. Wojsko z definicji wymaga wspólnotowego ukierunkowania swoich członków, gdyż przeznaczone jest do różnych działań zbiorowych, a w niektórych przypadkach masowych. Jednak różnorodny charakter współczesnych konfliktów, w których wojsko może brać udział (nieregularne, ograniczone działania wojenne oraz niesymetryczne metody walki, jak przemoc etniczna czy terroryzm) oraz współczesna technika, komunikacja, robotyka bardzo różnicują wymagania stawiane wojsku i jego personelowi. Armie wysokorozwiniętych krajów świata stają więc w obliczu permanentnej zmiany, która wiąże się ze zmianą kształtu (formatu) sił zbrojnych. Mówi się zatem i pisze o nowoczesnych, modularnych siłach, spakowanym wojsku, siłach szybkiego reagowania, armiach zdolnych do prowadzenia *wojen okularowych* czy *sieciowych*, itp.

Współczesne wojsko staje też w obliczu konieczności prowadzenia działań, które Alvin i Heidi Toffler⁵⁷ nazywają *antywojną* a Moskos *operacjami innymi niż wojenne* (ang. *military operations rather than war*). Tego typu funkcje, misje, operacje czy zadania wymagają od personelu wojska starannego przygotowania zawodowego i, co istotne, nowych kompetencji społecznych. Stawia to nowe wyzwania przed systemem edukacji (szkolenia, treningu, ćwiczeń), którego celem staje się przygotowanie personelu wojska do pełnienia oprócz tradycyjnych także nowych ról (męża stanu, dyplomaty, uczonego, policjanta i in.). Role te wyznaczają szereg nowych typów aktywności i kontekstów społecznych, w których przychodzi personelowi wojska działać. To zaś wiąże się z koniecznością przyswojenia nowych kompetencji społecznych (np. komunikacji międzykulturowej).

Na koniec należy stwierdzić, że siły zbrojne krajów demokratycznego świata, w tym Wojsko Polskie, stale konfrontują się ze starymi i nowymi wyzwaniami i zagrożeniami. W radzeniu sobie z nimi coraz bardziej użyteczne mogą być kompetencje społeczne personelu wojska. Rozwijaniu tego typu kompetencji służą przede wszystkim nauki społeczne, w ramach których lokuje się obecnie prężnie rozwijana dyscyplina bezpieczeństwo. Jednak nauka o bezpieczeństwie nie wystarcza do wyposażenia żołnierzy w specyficzny typ kompetencji, które nazywamy społecznymi. Pilnym zadaniem staje się więc implementacja nowych, rozszerzonych programów edukacyjnych z dziedziny nauk społecznych (politologii, historii wojska i wojen, filozofii psychologii, antropologii kulturowej, socjologii wojska i wojny, stosunków międzynarodowych i innych dyscyplin) do systemu edukacji w WP.

---

⁵⁷ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna i antywojna*, MUZA SA, Warszawa 1997.